

ЗВАРОТАК ДУМКА ЯК ЯДРО АСАЦЫЯТЫЎНА-СЭНСАВАГА ПОЛЯ

Зваротак *думка* з'яўляецца скразным у паэтычным дыскурсе Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча пачатку ХХ стагоддзя. Лексема *думка* – полісемант з чатырма ЛСВ [ТСБМ, т.2, с. 209], з якіх у паэтычным дыскурсе зафіксаваны першы ЛСВ ‘тое, што з’явілася ў выніку разваг, меркавання; прадукт мыслення’: *Дык замрыце, думы, / Сэрца не труціце* (Янка Купала. «Замаўчыце думы...»); *Не смуткуйце ж вечарамі, / Думкі, гора дзеці! / Хоць мне цяжка, толькі з вамі / Не адзін я ў свеце* (Якуб Колас. «Думкі»); *Таксама робіш ты, дума, і у паэта / Краснейшым кожсын твор. Прывет табе за гэта!* (М. Багдановіч. «Ліст да Ластоўскага»).

У паэтычным дыскурсе Купалы і Коласа АСП з ядром *думка* вербалізуецца перыферыяй эквівалентных глаціў з адносінамі перасячэння. Тэкставыя асацыяты рэпрэзентуюць асаблівасці ідыястылю кожнага паэта. Так, рэалізацыі імпліцытнага асацыяту ‘гаротнасць’ у Купалы садзейнічаюць рознаструктурныя рэпрэзентанты з адмоўнай канатацыяй *маркотныя; гаротныя; стогн; неспакойныя; босы; абдзёртыя; неадзетыя; нелюдзі; закаваныя; бяздольнае; бязвольнае; сірочы быт; поўныя нядолі; зданні спужаныя; зданні загнаныя; людскія цені; звоняць кайданамі; раны на целе; глянуць смутненька; жыці трудненька; бедная зямля; плачуць жаласна; труціце быт: Думы маркотныя / Думы гаротныя, / Труціце быт мой сірочы, / Смех стогнам крыецца, / І ў сэрцы ныецца, / І плачуць жаласна вочы* («Думы маркотныя...»). Імкненнем прыглушыць боль ад горкіх дум вызначаецца тэматычна-перспектыва верша «Замаўчыце, думы...», у якім значную ролю адыгрывае імператыўная семантыка дзеясловаў: *Дык замрыце, думы, / Сэрца не труціце, / Куды ветраў шумы – / Туды ў даль ляціце*. Тэмпаральная глаціўная акцыянальнага і неакцыянальных прэдыкатаў з перавагай апошніх са значэннем суперажывання ў канцы верша стварае эффект прысутнасці суб’екта, персаніфікаванага вобраза, здольнага да разумення: *Там хоць вецер, можа, / Што гуляе ў полі, / Вас не патрывожа, / Пойме маю долю*. У вершы «Да сваіх думак» праз перыферычныя асацыяты са станоўчай канатацыяй, якія ўступаюць у адносіны перасячэння з асацыятамі верша «Думы маркотныя...», вербалізуецца імпліцытны сэнс ‘імкненне да шчасця’. Развіты зваротак *думкі-весьлушкі* з ацэначным прыдаткам-эпітэтам выступае прапазіцыяй фарміравання пэўных экспрэсем. Паўтараючыся ў пачатку кожнага з пяці фрагментаў твора, зваротак арганізуе тэкст у семантычнае і логіка-сінтаксічнае цэлае і, разам з тым, садзейнічае рэалізацыі рэтраспектыўнай функцыі. У першых чатырох фрагментах пытална-паведамляльныя сказы ўзмацняюць уздзеянне на чытача сістэмай канвергенцыі – «сукупнасцю стылістычных прыёмаў, якія ўдзельнічаюць у адной стылістычнай функцыі» [3, с. 9–10]. Мадэль канвергаваных прыёмаў уключае лексічныя вобразныя сродкі – метафару і параўнанне: *Думкі, думкі-*

весьялушкі! / Скуль вы узяліся, / Што ў душы, як тыя птушкі, / Песняй азваліся? // Ці навеяў вецер вольны, / Што на горах скача, / Што ў плоце, як бяздольны, / Па сіротках плача? У сінтаксічных адносінах пяты фрагмент арганізуецца пабуджальна-клічнымі сказамі, экспрэсія якіх падмацоўваецца імператыўнымі формамі. Будучы час актуалізуе асацыятыўнае прырашчэнне веры ў станоўчую моц думак: **Прыйдзе хваля, – поймуць людзі, / Дзе праўда зарэе...** / *Пейце ж, думкі, шчасце будзе, / Ночка разаднее!* Пагаджаемся з меркаваннем І. І. Каўтуновай, што ў паэтычных пабуджальных па форме выказваннях сумяшчаецца «паведамленне з выражэннем эмацыянальна-ацэначных адносін да інфармацыі» [2, с. 176].

У аднайменным вершы «Да сваіх думак» Янкі Купалы апазіцыя *прошлы выніковы/імператыў* для адлюстравання ўнутранага стану лірычнага героя выражаецца адпаведна ў рытарычна-пытальных і пабуджальна-клічных сказах. Развіты зваротак *думкі, гора-весьялушкі* ўключае экспрэсему-прыдатак з эквівалентнай апазіцыяй *гора/весьялушкі*, кантрасны сэнс якой пашыраецца ў кантэксце твора. Паняцце *гора* рэпрэзентуецца дзеясловамі *прошлага выніковага прыціхлі, прынямелі, аплявалі, памела*, лексемамі адмоўнай канатацыі *смутны, бедныя, злосць*, параўнаннем *як увосень птушкі* ў рытарычна-пытальных сказах. Пазітыўнага адцення паняцця *весьялушкі* ў пабуджальна-клічных сказах актуалізуюць імператыўныя формы *ўстаньце, ачуняйце, зайграйце, слухайце, іграйце, і араўнанні як звон гусяў звонкіх; як арол на скале; як з сталі*. Ядзерная структура зваротка *думкі, гора-весьялушкі* з'яўляецца дамінантай тэкставых асацыятыўных радоў з адносінамі перасячэння. Узнікае імпліцытнае прырашчэнне: *думкі валодаюць сілай, якая можа прыгнятаць ці, наадварот, уздымаць чалавека*.

Як і ў паэтычным дыскурсе Янкі Купалы, для перыферыі ядра *думка* у творах Якуба Коласа характэрна перасячэнне асацыятаў. Апазіцыя *станоўчае/адмоўнае* адлюстроўвае ўнутраны стан лірычнага героя, яго супярэчлівыя перажыванні. Кампанент *станоўчае* вербалізуецца кантэкстуальна сіманімічнымі радамі з пазітыўнаацэначнай канатацыяй *хочацца волі; хочуць стаць лагоднай песняй, мілым дзіцяткам; хочуць выліцца з душы; хочуць выбіцца на свет («Думкі ўюцца, томяць грудзі...»); толькі з вамі не адзін я ў свеце; толькі з вамі гаманю адкрыта («Думкі»); жылося лёгка з вамі ў дні шэрыя, пахілыя; цешылі ў ночку цёмную, бяссонную; засланылі ад вачэй нуду бяздонную («Моладасць»)*. Тэкставыя асацыяты кампанента *адмоўнае* рэпрэзентуюць адмоўнаацэначныя структуры *няма ніколі ад вас спакою; плача маё сэрца, хоць без слёз, ды горка; смутная гаворка; так невясёлы, засмучоны; проці волі пльывае вы самі («Думкі»); рана спахмурнелі («Рана вам журыцца...»)*. Экспрэсія адмоўнаацэначных структур узмацняецца канвергенцыяй метафары і параўнання *уюцца думкі смутным роем («Думкі ўюцца, томяць грудзі...»); што ж вы завіліся віхрам нада мною («Думкі»); І на маю душу / Леглі вы туманам, / Мітуслівым роем, / Смутным караванам («Думкі»); Што ж вы неспакойна / Кружыцеся, як пчолы? («Рана вам журыцца...»)*, рытарычнымі пытаннямі з метафарычным складам, які разбурае пыталнае значэнне і рэалізуе значэнне паведамлення:

Ці вас песня-жалоба, / Думкі, ўгадавала? / Ці людское гора / Ё лесе вас спаткала? («Рана вам журыцца...»). Тэмпаральнае функцыянальна-семантычнае поле (ФСП) дзеяслоўных формаў ядра **думка** звязваецца з апазіцыяй *станоўчае/адмоўнае* і эксплікуе сему няволі кампанента *адмоўнае* неакцыянальнай семантыкай прэдыкатаў і акцыянальнай семантыкай цяперашняга пастаяннага: *Думкі ўюцца, томяць грудзі – / Волі хочацца і ім, – / Хочуць песняй стаць лагоднай, / Мільм дзіцяткам маім. // Цяжка з імі жыць замкнута, / У начной хаваць цішы, / Цесна думкам, цесна бедным, / Хочуць выліцца з душы* («Думкі ўюцца, томяць грудзі...»); *Толькі ж проці волі / Плывае вы самі* («Думкі»); *Дрэмлюць думкі цяжкай дрэмай, / Поўныя трывогі; / Смуткуюць сэрца дзеткі* («Думкі»). Імператывы, актуалізуючы сему свабоды думак, рэалізуюць экспрэсіўную функцыю кампанента *станоўчае*: *Дык ляціце, сэрца дзеці, / На паперку кінце след!* («Думкі ўюцца, томяць грудзі...»). Як бачым, асацыятыўныя прырашчэнні эксплікуюцца не толькі праз лексічныя, але і граматычныя сродкі. Таму ў гэтым плане дарэчнае меркаванне Ю. М. Каравулава: «Граматыка, якая знаходзіцца ў распараджэнні стыхійнага носбіта мовы, уся поўчасцю лексікалізаваная, прывязаная да асобных лексем, як бы размеркаваная паміж імі і цалкам размытая, «размазаная» па асацыятыўна-вербальнай сетцы» [1, с. 6–7]. Лічым навукова апраўданым пры разглядзе тэкставых асацыятаў АСП уключаць у іх і адзінкі ФСП тэмпаральнасці, паколькі існуюць «сувязі мікрапалёў унутры аднаго поля, а таксама розных палёў паміж сабой» [4, с. 66].

У паэтычным дыскурсе М. Багдановіча семантыка ядра АСП **думка** пашыраецца патэнцыяльнай семай 'тое, што з'явілася ў выніку творчых разваг, меркавання; прадукт творчага мыслення' і, у адрозненне ад дыскурсаў Купалы і Коласа, актуалізуецца толькі ў пазітыўнаацэнных тэкставых асацыятах. Прычым пашырэнне ядзернай семантыкі характэрна і для перакладных вершаў М. Багдановіча. Напрыклад, загаловак перакладнога верша «Пекла было тут ў тую часіну...», выражаны першым радком, можна рэканструяваць у звар'яцёўшы аднаслоўны вербальны аналаг – «Пекла». Семантыка такога загатоўка на працягу ўсяго верша пашыраецца. У пачатку *пекла* выклікае асацыятыўнае прырашчэнне прыроднай непагадзі: *Пекла было тут у тую часіну: / Гром звар'яцёўшы стагнаў і равеў, / Білі вакол перуны без уыну, / Ёвесь небасхіл то пылаў, то чарнеў*. Затым, паўтараючыся ў тэксце, рэпрэзентуе ўнутраны стан паэта: *Гэткае ж пекла ў душы сваёй маю*. Паўтараючыся, загаловак сэнсава вар'іруецца і такім чынам удзельнічае ў працэсах кагезіі, цэльнасці і звязнасці разгортвання дзвюх тэматычных ліній у фрагментах «Прырода» і «Паэт», якія пастаянна перасякаюцца. Дзякуючы рэтраспектыўнаму плану, зварот да якога выражаны метатэкставым дэйктыкам *гэткае ж* з рэфэрэнтам *пекла*, ствараецца разгорнутае параўнанне. У фрагменце «Прырода», які папярэднічае фрагменту «Паэт», тэкставыя асацыяты вербалізуюцца рознаструктурнымі адзінкамі з адмоўнай канатацыяй і дзеясловамі прошлага выніковага часу *пекла; гром звар'яцёўшы стагнаў і равеў; білі перуны без уыну; небасхіл то пылаў, то чарнеў; дабіла ліну*. Падобную экспрэсіўнасць

актуалізуюць перыферыійныя рэпрэзентанты наступнага фрагмента «Паэт» са звароткам *думка: халоднае слова; пекла ў душы; паліць душу; разбіла маркотную ліну*. Ужыванне цяперашняга пашыранага *выліваю, маю, паліць* падкрэслівае ўнутраны стан лірычнага героя, якога пастаянна хвалюе ўздзеянне на іншых свайго паэтычнага слова.

Разгорнутае параўнанне як адметнасць ідыястылю М. Багдановіча пакладзена і ў аснову кампазіцыі яго верша «Ліст да Ластоўскага». Для метатэкставага дэйктыка *таксама* рэфэрэнтам выступае адзін з пачатковых фрагментаў «Сальеры». У ім асацыятыўнае прырашчэнне ‘талент’ вербалізуецца праз рэпрэзентанты-прагемы *натхненне; гарача любіў; падобны знічцы; мерны труд; ямчэй гудзіць; навекі чулаю зрабілася*. У другім фрагменце «Паэт» дыстантнаму замацаванню семантыкі паняцця ‘талент’ і пашырэнню яго аб’ёму садзейнічаюць тэкставыя асацыяты *робіш краснейшым кожын твор; штодзённы рупны труд; гатуеш радасць; натхненне; пяе душа; хаваючы агонь пад снегам: наважнасць*. Першы фрагмент «Сальеры» вызначаецца дынамікай трывальна-часавых дзеяслоўных формаў (*скрыпка гудзіць, зрабілася чулаю; Сальеры развіваў, гляне*), што садзейнічае не толькі стварэнню асацыяцыйна-экспрэсіўнага фона, але і актуалізацыі імпліцыту ‘цяжгасці лёсу’. У другім фрагменце «Паэт», які ўключае зваротак *дума* як эксплікатар паэтычнага мыслення, цяперашні пастаянны рэпрэзентуе асацыятыўнае прырашчэнне штодзённай руплівай паэтычнай працы (*робіш, гатуеш, нясу, пяе, складаю*).

Зваротак *думка* як ядро АСП выіляе сему ‘тое, што з’явілася ў выніку разваг, меркавання; прадукт мыслення’ ў паэтычных дыскурсах Янкі Купалы і Якуба Коласа. Пры параўнанні эквівалентных апазіцый тэкставых асацыятаў гэтых паэтаў заўважана большая колькасць адмоўнаацэнных рэпрэзентантаў. У паэзіі М. Багдановіча семантыка ядра АСП *думка* пашыраецца патэндылінай семай ‘тое, што з’явілася ў выніку творчых разваг, меркавання; прадукт творчага мыслення’ і падмацоўваецца асацыятамі стаўбучай канатацыі, якія вербалізуюць імпліцытны сэнс веры ў моц творчай думкі.

1. Караулов, Ю. Н. Ассоциативная грамматика русского языка / Ю. Н. Караулов. – Изд. стереотип. – М. : ЛКИ, 2018. – 330 с.

2. Ковтунова, И. И. Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 206 с.

3. Плеханова, Е. А. Моделирование конвергенции стилистических приемов в медиатексте: системный аспект : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Е. А. Плеханова ; Пермский гос. национ. исследоват. ун-т. – Челябинск, 2015. – 24 с.

4. Щур, Г. С. Теории поля в лингвистике. – Изд. 3-е. – М. : Либроком, 2009. – 264 с.